

Societatea deschisă și războaiele

Daniel Dăianu

Articol publicat și pe <http://www.hotnews.ro/stiri-opinii-19228935-daniel-daianu-societatea-deschisa-razboaiele.htm>, 29 ianuarie 2015

Trăim într-o lume cu multa dezordine, parca lipsita de aranjamente care sa ordoneze conduita statelor mari si mici. Este ceea ce observa un decan al diplomatiei mondiale ca Henry Kissinger (“World Order”, Penguin Books, 2014). Ian Bremmer a incapsulat aceasta stare a sistemului international in formula G-0, pe fondul multipolarizarii puterii in spatiul global, chiar daca SUA raman superputerea globala fara egal. NATO este cea mai puternica alianta de securitate din lume, dar nu este suficient pentru ordinea mondiala, mai ales ca aceasta organizatie este obisnuita sa trateze pericole conventionale si nu are vocatie globala. Conflicte militare sunt in numeroase regiuni ale globului; in unele sunt implicate fatis state occidentale. Razboiul din Ucraina a reintrodus cu brutalitate geopolitica mare in Europa, grija pentru apararea granitelor.

Evenimentele extreme pun la grea incercare robustetea si rezilienta sistemelor social-economice. Criza financiara adanca, ce echivaleaza ca impact economic cu un razboi, a reclamat interventia directa a statului pentru a limita stricaciuni; nevoia de salvare a sectorului bancar a obligat guverne in Europa si peste Ocean sa intervina in mod direct, uneori sa nationalizeze portiuni ale sistemului financiar. In Europa avem si o criza a zonei euro; exista si mult stress social si politic. Acestor crize li se adauga alte evenimente extreme (lebede negre, cum le numeste Nassim Taleb) exemplificate de efecte ale schimbarii de clima, dezastre naturale, atacuri informatice (cyberfare), razboiul din Ucraina, etc.

Nu in cele din urma, este de subliniat terorismul, ca amenintare majora pentru populatia civila, pentru statele democratice. Tragedia din capitala Frantei, din ianuarie a.c, readuce acest pericol in centrul atentiei publice; un efort de combatere a terorismului (ce nu este un act izolat) poate fi vazut ca un “razboi non-conventional”. Cum vorbim despre pericole conventionale si non-conventionale, tot astfel putem vorbi despre razboaie conventionale si razboaie non-conventionale.

Evenimente extreme obliga la mobilizare de resurse, la folosirea unor instrumente de interventie directa a statului. Dar aceste mijloace nu sunt usor de aplicat cand se manifesta tendinte de fragmentare, de slabire a coeziunii sociale, cand structuri de guvernanta pierd din increderea cetatenilor. In fata unor provocari de securitate majore, democratiile pot revela vulnerabilitati izvorate din insasi natura lor de societati deschise.

1. Societate deschisa vs. sistem de comanda

O democratie este o societate deschisa, ca sa folosim terminologia lui Karl Popper (“The Open Society and Its Enemies”, in romana la Humanitas); ea are ca valori principale libertati individuale fundamentale si functionarea statului de drept, care inseamna egalitatea cetatenilor in fata justitiei. O democratie inseamna asigurarea de bunuri publice care sustin functionarea insasi

a economiei private. Bunurile publice au totodata rolul de a proteja cetatenii impotriva diverselor amenintari si nelegiuri. Ca exista diferenta intre ideal si realitate nu schimba esenta unei societati deschise. Democratia se bazeaza pe separarea puterii in stat, pe ceea ce numim checks and balances –dispozitiv institutionalizat ce previne concentrarea abuziva de prerogative si puteri. Lumea industrializata, Occidentul, sunt formate din democratii. O mare parte a lumii cunoaste regimuri de guvernanta ce combina autoritarism politic cu economia de piata; in nu putine tari exista discriminare intre grupuri etnice, intre barbati si femei.

In istoriografia economica si politica moderna exista conceptul de “war economy” (economie de razboi), sau “Kriegswirtschaft” in germana. Conceptul priveste o mobilizare exemplara de resurse pentru a face fata unei confruntari militare de durata lunga, care implica recurgerea la mijloace directe de administrare a treburilor publice, la un sector public adaptat la nevoi nu specifice conditiilor de pace.

Poate o societate deschisa capata trasaturi ale unei “economii de razboi”? De pilda, Marea Britanie, ca societate deschisa” a avut de purtat doua razboaie mari in Europa secolului XX; Franta, la fel fiind de aceeași baricada cu Marea Britanie. Cu Germania, lucrurile stau altfel daca ne gandim la regimul nazist, cu ideologia sa totalitara, chiar daca economia corporatista a ramas, in esenta, una capitalista. Si Italia lui Mussolini, tara aliata a Germaniei, a avut un sistem corporatist si o ideologie fascista. In vremuri de razboi, Marea Britanie a recurs la instrumente de control direct in economie, a mobilizat resurse pe scara mare si le-a realocat pentru campania militara; si resursele umane au fost orientate pentru nevoi militare. Dar nu se poate vorbi de amputarea democratiei in Albion din ratiuni de razboi. Si in SUA razboiul a reclamat masuri de control administrativ, de orientare a resurselor. Pana si industria filmului a sprijinit campania militara.

Pentru unii poate fi o bizarerie ca SUA si Marea Britanie au avut ca aliat un regim totalitar contra Germaniei naziste si Japoniei imperiale; ma refer la Uniunea Sovietica. Explicatia este data de intentia lui Hitler de a stapani intreaga Europa, de a obtine “spatiu vital” economic si geopolitic. Era normal in acele conditii sa opereze ratiuni de stat, interese nationale. Statele nationale sunt si acum principalele verigi ale sistemului international, oricat ar fi invocat rolul actorilor non-statali. Vremelnicia aliantei militare cu Stalin s-a dovedit odata cu terminarea celui de-al doilea razboi mondial, care a fost debutul unui razboi rece ce a durat pana la caderea Zidului Berlinului. Este de relevat in acest sens discursul faimos al lui Churchill, in 5 Martie 1946, la Westminster College, Fulton (Missouri) in care a mentionat “razboiul” si “tirania” ca cele mai mari amenintari pentru democratie.

Evocand alianta cu Uniunea Sovietica este de aratat ca economia comunista este in mod congenital una de comanda (command economy); este un sistem economic in care alocarea si utilizarea resurselor se face prin ordine administrative si preturi administrate (fixe). Economia de comanda se sprijina pe centralizarea deciziilor, pe comanda unica, pe o ideologie care elimina gandirea politica alternativa. Acest sistem este antinomic cu sistemul economic si politic pluralist, al societatii deschise. Economia de comanda sacrifica libertatea pentru atingerea unor scopuri definite la nivelul sistemului de conducerea politica unica (ex: egalitate, industrializare fortata, competitia militara cu alte state). Sistemului de comanda ii este mult mai la indemana (in contrast cu societatea deschisa) folosirea instrumentelor de control direct, intrucat fac parte din anatomia si fiziologia sa organica. Secolul XX a aratat defectele acestui sistem, care, dincolo de

marea chestiune politica si ideologica, a sucombat din incapacitatea de a avea o economie eficienta, de a respecta spiritul liber al oamenilor.

Pot democratiile intra in conflict puternic? Bunul simt, ratiunea si istoria arata ca nu, chiar daca in timpul primului razboi mondial partide democratice au fost pe baricade nationale opuse.

Dispute pot exista inasa, cum a fost in criza Suezului, in 1956, cand SUA au avut o pozitie diferita de cea a Frantei si Marii Britanii si au actionat ca atare. Razboiul Malvinelor (Falklands Islands) nu a fost atat intre coroana britanica, ca democratie, si regimul militar din Argentina; a fost o disputa privind un mic teritoriu dintr-un fost mare imperiu colonial. Dispute, mai mult sau mai putin diplomatice, intre mari democratii intalnim in diverse regiuni ale globului, in functie de interese economice si politice; fostele mari puteri coloniale au incercat sa mentina sfere de influenta. Dar conflicte militare propriu-zise nu exista. Pot in schimb exista divergente in materie de politici economice, chiar ceea ce sunt numite "razboaie valutare" (currency wars) si "razboaie comerciale". De pilda, pe fondul crizei financiare si economice de acum se observa semne de "razboi valutar" incercandu-se utilizarea cursurilor de schimb ca mijloace de impulsione a activitatii economice. Dar a impartasi aceleasi valori, ale democratiei, in inseamna sfarsitul concurentei economice, al competititiei intre politici publice.

2. Socuri conventionale si non-conventionale

Secolul XXI a evoluat numai partial potrivit viziunii simplificatoare din „The End of History” (Francis Fukuyama, 1990). Comunismul este defunct (Coreea de Nord nu conteaza, iar Cuba se deschide). In acelasi timp, fundamentalismul de piata si-a aratat limitele. China, ce este tot mai putin “de comanda” ca economie, a crescut enorm in spatiul global utilizand mecanisme de piata si instrumente de orientare administrativa a resurselor. Acolo functioneaza un sistem economic mixt, in deschidere graduala, in conditiile unei conduceri politice unice. China a reprodus incepand de la finele anilor 70’s o experienta economica traita de Japonia dupa al doilea razboi mondial si de Coreea de Sud incepand cu anii 60’ din secolul trecut. Daca globalizarea a adus beneficii incontestabile Asiei, ea a vulnerabilizat, mai cu seama in ultimele doua decenii, economii europene mature.

Nu putine tarile industrializate occidentale fac cu greu fata tarilor care asimileaza intens tehnologii moderne si care beneficiaza de un cost redus al fortei de munca. Criza financiara actuala a lovit puternic o Europa ce avea o pozitie diminuata in economia globala. Sa adaugam aici criza zonei euro, care este generata in principal de un design gresit si politici defectuoase. In plus, remarca Josef Joffe, nu Grecia este marea problema a Uniunii, ci investitii si inovatie insuficiente in ultimele decenii in mare parte din Uniune (Josef Joffe, “No exit for Greece”, International New York Times, 13 January, 2015). Si este evident ca nucleul dur al UE (Germania in special) nu poate merge inainte singur; este necesar ca el sa sprijine politici ce sa tina cont de problemele zonei euro, ale Uniunii in ansamblu. A se vedea in acest sens si raportul grupului Glienecker in Germania si cel al grupului Eiffel in Franta

Este de meditat si la respingerea partidelor “mainstream” in nu putine state membre ale UE. Victoria Syriza in Grecia, ascensiunea miscarii Podemos in Spania (care devanseaza atat popularii cat si pe socialisti), evolutii politice in Franta si Italia, indica un curent de profunzime, ce nu este generat strict de efecte ale crizei economice. Lucrurile sunt mai complicate fiind in legatura si cu un mod de functionare a Uniunii, cu distanta intre electorate si cei care guverneaza,

acasa sau la Bruxelles. SUA sunt intr-o alta situatie gratie unei variante de capitalism ce incurajeaza inovatia, spiritul antreprenorail, care se bazeaza pe pietele de capital in finantarea economiei si care beneficiaza de excelenta in cercetare si dezvoltare tehnologica (este de remarcat ingemanarea intre economia privata si sprijinul acordat de guvern domeniilor high tech, inclusiv telecomunicatii, cu utilizare militara si in folosul industriei spatiale); americanii au si o alta capacitate de a asimila imigrantii (SUA sunt o tara formata de emigranti). Remarcand acest diferential de performanta economica nu pot fi omise disfunctii ale procesului politic in SUA si probleme ce pot afecta tesutul social.

Nu in cele din urma, atacurile teroriste reprezinta o amenintare pentru societatea deschisa. 11 septembrie 2001 a socat SUA si a condus la adoptarea lui Patriot Act. A aparut un minister dedicat apararii interne (Department for Mainland Security), care se adauga alcatuirii institutiilor traditionale in acest domeniu (Aparare, servicii de intelligence, militii la nivelul statelor, etc). Siguranta nationala, judecata la nivelul sistemului si la nivel individual a condus la ceea ce nu putini considera ca fiind intruziuni in viata privata, in coliziune cu drepturi civice fundamentale. In economie se vorbeste despre un trade-off intre echitate si eficienta (Arthur Okun, "The trade-off between efficiency and equity", Brookings, 1975). Asa cum sistemul de comanda are ineficienta intrinseca, studii serioase arata ca inegalitatea excesiva afecteaza buna functionare a sistemului social si economic intr-o societate pluralista (Thomas Piketty, Emmanuel Saez ; IMF, OCDE). Dar atentia acordata echitatii, sentimentului de fairness in societate, nu trebuie sa loveasca in aplicarea principiilor si criteriilor de emulare a spiritului intreprinzator. Poate ca analogia nu este cea mai adecvata avand in vedere inegalitatea de venituri tot mai mare in tarile industrializate in ultimele decenii, erodarea clasei mijlocii si slabirea coeziunii sociale . Pe de alta parte, nu se poate evita discutia privind existenta unui posibil compromis, trade-off, intre spatiul privat al individualitatii si securitatea cetatenilor, apararea societatii in ansamblu.

Atacurile teroriste din Franta au transmis europenilor un mesaj similar cu cel al atacurilor din 11 septembrie din SUA. Si aceasta in circumstantele unei dezbateri publice foarte aprinse in Europa privind granita pana la care se poate permite statului sa intre in viata privata a cetatenilor. Intra in dezbateri inclusiv forta si activitatea companiilor gigant din comunicatii si industria online. Au iesit la iveala legaturi intre activitatea de intelligence a unor structuri de guvernament americane si unele dintre aceste companii. Este de prezumat ca si in alte state se intampla asa ceva. Cat este legal si ce devine abuz al puterii statului, sunt teme nelamurate inca in Europa. In SUA dezbaterile sunt considerabil atenuate intrucat ce s-a intamplat in septembrie 2001 a schimbat o stare de spirit si atitudine a majoritatii populatiei (ce se observa si in Congres). Poate ca este o formulare prea emfatica, dar atunci, SUA au intrat intr-un nou tip de razboi, non-conventional, chiar daca operatiunile militare din Irak si Afganistan, din alte zone ale lumii au urmat un calapod traditional (desi folosind mijloace de comunicare si lupta ultramoderne, inclusiv drone).

3. O lupta de uzura (warfare)

Terorismul cu radacini in lumea islamica este de factura aparte putand fi pus in relatie cu fanatismul unei componente religioase, cu o istorie coloniala foarte complicata la care partase sunt nu putine tari europene (ce fac parte din UE), cu dispute legate de accesul la resurse energetice si care dateaza din secolul XIX (perioada de glorie a imperiului britanic), cu nerezolvarea situatiei din Orientul Mijlociu, cu interventii militare si de alta natura nereusite ale

puterilor occidentale etc. Mare parte din lumea araba este cuprinsa de dezordine, de haos. “Primavara” in tarile arabe s-a disipat rapid. Unii analisti foarte influenti peste Ocean apreciaza ca interventia militara in Irak, in 2003, a marit frictiunile intre suniti si siiti in acea tara si in regiunea intreaga (Richard Haas, in “The Unraveling. How to respond to a disordered world”, Foreign Affairs, Nov-Dec. 2014, p.74). Iar Statul Islamic a aparut, este de admis, si ca urmare a conflictului exacerbata intre suniti si siiti.

Europeenii cunosc din propria istorie recenta ce inseamna actiuni teroriste si conflicte civile violente; sa ne gandim la Irlanda de Nord, sau Tara Bascilor. Grupari extremiste de stanga, teroriste, au actionat cu cateva decenii in urma (Baader-Meinhof, Brigazile Rosii). Si destramarea fostei Iugoslavii a fost insotita de razboaie locale si terorism de masa. Oriunde s-au produse asemenea fapte, guvernele au raspuns cautand, in Marea Britanie, Germania si Italia, etc. sa controleze situatia nerenuntand la trasaturile de baza ale societatii democratice. Aceasta s-a intamplat indiferent de culoarea politica a unui guvern. Fiindca crestinismul, democratia/popularia, social democratia, liberalia (in acceptie europeana) sunt toti atasati filosofiei societatii deschise in mod profund; exista un filon de filosofie politica si de actiune, ca numitor comun, ce poate fi numit liberalism in sens profund. A fi liberal in sens profund nu inseamna a fi la stanga sau la dreapta esichierului politic. Liberalismul profund echivaleaza cu democratia.

Noul terorism este mai periculos deoarece combaterea sa reclama o mobilizare de resurse in conditii speciale, cand mare parte din efort este invizibil. Imigratia masiva in Europa din deceniile post-coloniale nu a condus, adesea, la o intalnire fecunda intre civilizatii. In Franta, in Belgia, in alte tari, criza economica reveleaza fracturi, discrepante sociale si economice mari, resentimente inter-etnice si inter-confesionale. Somajul mare in randurile tinerilor, cel mai adesea preponderent in comunitati de imigranti, saracia multora, sunt factori ce amplifica tensiunile. Si in tari nordice, cunoscute pentru atitudinea primitoare fata de imigranti apar tot mai multe semne de ostilitate. Si una este sa duci o lupta, justa sau mai putin justa, departe de casa si altceva sa fie adusa lupta acasa, sa devina un conflict intern. Si aici vorbim despre “conflicte asimetrice”, ce pot cauza moartea a numerosi civili. Ce faci in asemenea conditii? Cum mobilizezi resurse interne? Mai ales cand situatia economica si sociala este foarte dificila, cand numerosi cetateni pot fi descurajati, sperati.

Un risc enorm ar fi sa asistam la conflicte, la confruntari religioase, chiar mini-razboaie civile (vezi declaratii ale premierului francez Manuel Valls, dupa atentatele din ianuarie a.c de la Paris) din ratiuni de neintelegerere reciproca intre comunitati etnice si cand fundamentalisti, fanatici castiga adherenti; premierul francez observa ca un fel de “apartheid” etnic, ghettoizare, ar exista in locuri din Franta, ceea ce este foarte periculos. Sa ne aducem aminte de dezordinea din unele periferii ale Parisului cu ani in urma (cand ministru de interne era Nicolas Sarkozy), sau evenimente similare in unele orase britanice tot cu ani in urma. Este poate cel mai mare pericol pentru Europa ca relatia intre crestini si populatia musulmana, in special, sa se deterioreze tot mai mult, din varii motive. Cum observa Martin Wolf, trebuie gasita o cale de a convietui cu grupuri ce nu impartasesc modul nostru de viata, fara a renunta la valorile democratice. Cat de serioasa este situatia se observa si din interventii ale unor sefi de servicii secrete in media –de exemplu, Robert Hannigan, sef al serviciului guvernamental central de comunicatii, GCHQ (omolgul NSA in SUA), care deplangea faptul ca companii de telecomunicatii nu ar mai fi suficient de receptive la nevoia de a colabora cu statul in efortul de combatere a terorismului (Financial Times, 4 Noiembrie, 2014).

Avem si o redistributie de putere economica in lume greu de imaginat acum cateva decenii, cand suprematia Vestului era incontestabila si presupusa a fi cvasi-vesnica. Criza financiara si economica, provocata si de o cosmologie economica simplista, de o finanta deraiata si politici publice defectuoase (care au neglijat importanta protejarii tesutului industrial si a coeziunii sociale), a lasat urme adanci, datorii publice si private mari in numeroase tari europene. Europa se confrunta si cu o situatie geopolitica foarte complicata din cauza razboiului din Ucraina. Tari arabe sunt cuprinse de instabilitate si conflicte, razboaie civile. Tari africane sunt si ele ravasite de avansul unor grupari islamice extremiste. Avem de-a face cu un mozaic de circumstante care reclama raspunsuri externe si interne pe masura, o colaborare stransa intr-un cadru euroatlantic.

4. Cand lupta vine acasa

Dusmanii societatii deschise sunt in exterior si in interior. Raspunsurile la amenintari implica mijloace de interventie si de protectie adaptate conditiilor de conflict ce se poate adanci. Cu ani in urma scriam despre posibilitatea ca societatea deschisa, confruntata cu pericole mari, sa cunoasca « regresii », sa fie nevoie de redescoperirea unor precepte si valori de sorginte politica conservatoare, combinate in mod paradoxal cu idei de tip comunitarist (“Incotro se indreapta tarile post-comuniste, 2000, p.43). Intrucat, fara solidaritate si strangerea randurilor sub steagul valorilor democratiei dificultatile cresc. Am reluat aceasta teza in “Which way goes capitalism” observand presiunea catre interventie directa a statului in economie si societate in momente de cumpana, de pericol (CEU Press, 2009, p248-250). Dar inclinatii autoritariste, daca degeneraza si cuprind sistemul, ataca natura societatii deschise.

Die grosse Frage, marea intrebare, este prin urmare, in ce masura societatea deschisa poate lupta cu dusmani vizibili si invizibili reusind sa isi mobilizeze resursele, fie si prin mijloace mai putin ortodoxe, fara a pierde din esenta democratica, liberala. Americanii au avantajul ca al lor “melting pot” s-a nascut din dorinta celor care au migrat dinspre Europa si alte continente de a crea o noua societate, care sa termine cu regimuri absolutiste, sa promoveze emanciparea civica. In timp aceste deziderate au devenit aievea, chiar daca abolirea sclavagismului, emanciparea populatiei afro-americane si a femeilor au fost procese de durata. In acelasi timp, multiculturalismul peste Ocean a evoluat spre identificarea imigrantilor cu spiritul si ipostaza de cetatean american. In Europa, identitatile nationale si locale sunt puternice, mare parte din zecile de milioane de imigranti sunt legati cultural si afectiv de regiunile de unde provin, nu s-au impamantenit. Este cred gresit sa echivalezi diversitatea culturala din Europa cu multiculturalism, care priveste coabitarea cu imigranti veniti din alte zone ale lumii –o coabitare care poate genera conflicte daca dialogul nu functioneaza si mefienta se transforma in ostilitate, animozitati profunde, ce sunt influentate si de intalnirea uneori violenta a civilizatiilor pe alte meridiane. Prin diversitate europenii inteleg bogatie culturala cu radacini comune in istoria iluminismului, revolutiile de la 1848, formarea statelor moderne, democratice, etc.

Marea provocare pentru europeni, dincolo de a evita o stagnare economica seculara si problema demografica (imbatranirea populatiei) este cum sa administreze un conflict inter-civilizational de anvergura acasa; deci nu in teritorii straine, in foste colonii. Samuel Huntington a vorbit cu mesaj adanc in “The Clash of Civilizations” (New York, Simon&Schuster, 1996). Este de mentionat ca

resurectia nationalismului in Europa, raspandirea xenofobiei, soviniismului, rasismului, nu sunt de data recenta. William Pfaff amintea despre o “Furie a natiunilor” (The Wrath of Nations) in 1993. Si anti-semitismul creste in Europa. Aceste evolutii dau ganduri negre celor care cunosc ce s-a intamplat intre cele doua razboaie mondiale. Exista miscari separatiste ce pot accentua fragmentarea Uniunii. Exista si o neincredere a electoratelor in clasa politica si institutiile Uniunii. Este foarte dificil, pe acest fundal, de construit o politica publica care sa surmonteze slabiciuni institutionale si de guvernanta ale UE, sa dezvolte increderea in proiectul european, sa mobilizeze resurse interne, in fiecare tara, pentru a face fata conflictelor asimetrice si altor pericole non-conventionale. In Europa se combina o criza economica cu una sociala si chiar politica –daca ne gandim la dificultatile pe care le intampina partidele traditionale in nu putine tari, aparitia unor miscari politice anti-establishment (ceea ce nu inseamna insa respingerea ordinii democratice)

UE nu are structuri de guvernanta federale; statele membre ale UE nu au o politica de securitate si aparare comuna solida. Colaborarea serviciilor de intelligence din statele Uniunii este, se pare, sub ceea ce implica in zilele noastre lupta contra terorismului . In acest domeniu “razboiul” are o parte vizibila si una invizibila cea din urma fiind extrem de importanta. Comisia si Consiliul European au anuntat masuri in acest sens; este de vazut ce se va intampla in fapt. In acest context are loc o dezbatere publica foarte intensa privind legislatie tip Big Brother, care sa concilieze nevoia de a contra amenintari teroriste cu apararea drepturilor individuale fundamentale. Oricum, solutia implica eforturi nationale de durata si o colaborare stransa intre statele membre ale UE, intre acestea si SUA, Canada si alte tari democratice. Acordul TTIP (schimb liber si investitii) intre UE si SUA poate ajuta din punct de vedere economic si nu numai daca va aduce beneficii in primul rand cetatenilor, si nu in special marilor corporatii. Mai ales ca nu putine dintre acestea practica evaziune fiscala si tax-avoidance (arbitraj fiscal jurisdictional) pe scara larga. Iar in psihologia colectiva, aspectele de justitie, fairness, detin un loc important, accentuat de criza economica si sociala. Sunt inca aspecte neclare legate de acest acord. Lupta impotriva coruptiei este de judecat in acelasi context, al recastigarii increderii cetatenilor. Este nevoie de suport civic, de capital social si politic puternic pentru a combate amenintari conventionale si non-conventionale cu eficacitate.

Daca nu vor putea fi prevenite atacuri teroriste, cetatenii vor cere masuri radicale din partea guvernelor, care ar putea sa erodeze tot mai mult din ceea ce sunt valori ale democratiei . Asemenea masuri ar completa altele, de nationalizare a politicilor economice, de fragmentare a pietelor, pe fondul persistentei dificultatilor economice; spatiul Schengen ar fi pus in discutie si el. Uniunea ar pierde din semnificatie politica si economica; intr-un scenariu negru ar avea loc destramarea ei, cu consecinte incalculabile pentru linistea Continentului. Societatea deschisa va da un test de stress formidabil in Europa in anii ce vin.